

*Хижняк О. А., кандидат технічних наук,
заступник начальника Військового інституту
Одеського національного політехнічного
університету (м. Одеса)*

РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ В СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Рассматриваются основы личностного становления – духовность в ее особенностях развития в современных условиях. Анализируются механизмы духовного развития как фактор личностного становления защитника страны.

Ключевые слова: личность, духовность, становление.

Розглядаються основи особистісного становлення – духовність в особливостях її розвитку в сучасних умовах. Аналізуються механізми духовного розвитку як чинник особистісного становлення захисника країни.

Ключові слова: особистість, духовність, становлення.

The basics of personal formation – spirituality in its peculiarities of development in modern conditions. The mechanisms of spiritual development as a factor in personal formation defender of the country.

Key words: personality, spirituality, formation.

Поява в сучасній молодіжному середовищі негативних тенденцій (зростання злочинності, алкоголізму, наркоманії) характеризує гостру морально-етичну ситуацію і духовну небезпеку суспільства.

Багато молодих людей нашої країни ставляться до виконання найважливіш громадянського обов'язку – захисту країни безвідповідально, навіть при підготовці у ВВНЗ. У суспільній свідомості отримали широке розповсюдження байдужість, егоїзм, агресивність, неповажне ставлення до старшого покоління. Виявляється стійка тенденція падіння престижу військової служби, звичайним серед молоді стало цинічне ставлення до героїчного минулого Вітчизни.

У сучасній Україні, як і в багатьох країнах СНГ втратила свою роль система патріотичного виховання, а діяльність, спрямована на формування у молоді відповідального ставлення до Вітчизни, піддається деструктивній критиці.

Створення нових технологій боротьби, у тому числі інформаційних поряд з удосконаленням видів зброї масового знищення людей, скорочення строків дійсної військової служби в Збройних Силах України, відсутність ефективної державної системи підготовки молоді до військової служби, зниження авторитету військової служби та інші причини обумовлюють зростання вимог до майбутніх офіцерів як до захисників Вітчизни. Особливе значення в наші дні набуває військово-патріотичне виховання студентів ВВНЗ як майбутніх офіцерів запасу і курсантів як майбутніх кадрових офіцерів. Закладам професійної освіти належить провідна роль у координації

розвиваючих та виховних впливів щодо формування у майбутніх офіцерів любові і відданості до Батьківщини, готовності людини служити Батьківщині.

Освітньо-кваліфікаційні характеристики на офіцера містять ряд вимог щодо соціально-особистісних якостей майбутнього офіцера. Вони стосуються, перш за все, управління, яке має здійснювати офіцер у ввіреному йому підрозділі і соціально-виховної роботи у підрозділі, у тренінгових чи творчих групах тощо.

Разом з тим, у сучасній військовій освіті спеціальної роботи на розвиток цих якостей не відводиться і розвиток соціально-особистісних якостей відбувається стихійно, у процесі взаємодії курсантів з офіцерами та педагогами, тільки деякою мірою формування відповідних якостей відбувається у процесі опанування дисциплінами військово-гуманітарного циклу. Отож, існує реальне завдання виокремити психологічні основи сприяння становленню особистості майбутнього офіцера в цій її органічній частині як майбутнього професіонала.

Останні публікації і дослідження з цього напрямку звертають увагу на важливість відродження духовності, особливо серед військовослужбовців.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні проблемних моментів у сприянні становленню особистості майбутнього офіцера.

Багатоманітність і глибина процесів соціально-культурного й екзистенційно-особистісного розвитку майбутнього офіцера як сучасної людини, чие

становлення проходить процесі опанування професією з особливим соціальним значенням, яскраво висвітлюють центральну роль процесів соціалізації й індивідуалізації, ототожнення й відокремлення, ідентифікації й дезідентифікації, колективізації й персоналізації, самоактуалізації й трансперсоналізації, які в своїй основі мають духовні корені. Необхідно акцентувати увагу курсантів на небезпеку підміни традиційних духовних цінностей на чужі менталітетові нашого народу.

Під суб'єктом розуміють вищий психічний і духовний стан людини, якісно визначений спосіб її самоорганізації, самокоординації і саморегуляції, особливо – активне ставлення до світу, до діяльності, до себе, до життєдіяльності, зокрема, і в руслі нашої проблеми, – до своєї країни (А.В.Брушлинський). Поняття суб'єкта більше ніж поняття особистість акцентує увагу на активний характер взаємодії людини з зовнішнім світом.

Ефективність розвитку молоді людини як захисника країни залежить від сприяння складним формам самовиховання, самоудосконалення, само активності, самоорганізації особистості, основою яких є духовність.

Поняття духовності пов'язано передусім із смисложиттєвими компонентами людського існування, що надають можливість особистості вийти за межі повсякденного буття, подолати власні вади характеру у процесі вдосконалення, розвинути прагнення до істинних світлих ідеалів і реалізувати їх в процесі життя. В осягненні високої духовності головне – не набути різноманітних і вичерпних знань про предмет, а осягнути сенс і мету. Духовність, втім, має матеріальні прояви і може виражатися через певну систему цінностей, цілей, смислів, ідеалів, ідей, потреб та інтересів. Духовність армії природним шляхом випливає з духовності суспільства і, з іншого боку, сила духу воїнства в значній мірі визначає духовну міць суспільства.

Традиції європейської етичної, філософської та релігійної культури, представлені в творах європейських мислителів античності (Демокріт, Епікур, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, Марк Аврелій), середньовіччя (Августин, Тертуліан, Абельяр, Хома Аквінський, Екхарт), нового часу (Б. Паскаль, А. Сміт, І. Бентам, Д. Юм, І. Кант, Ж. Руссо, С. Кьєркегор, Ф. Ніцше, Л. Толстой, Ф. Достоевський, Г. Спенсер) і сучасності (А.

Бергсон, М. Шелер, М. Хайдеггер, Г. Марсель, Ж. Сартр, Дж. Мур) також звертають увагу на значення духовності в процесі становлення особистості.

Епігенетична теорія розвитку особистості Е. Еріксона [12] розглядає психічний розвиток людини, становлення якої постає послідовним процесом ідентифікацій та дезідентифікацій (інакше кажучи, центрацій і децентрацій). Тим самим формування особистості розуміється як стадіальний процес формування її ідентичностей. Спираючись на вищі рівні особистісного розвитку, людина специфічно інтегрує новий життєвий досвід з попередніми надбаннями. Аналогічно у роботах українського психолога О. Колісника [4], що займається проблемами духовності, висувається ієрархічна концепція особистісного розвитку та саморозвитку, в основі якої теж ідея про те, що центральним механізмом сходження особистості до вищих рівнів розвитку є механізми ідентифікації та розотожнення. В теорії Е. Еріксона, як і в концепції О. Колісника йдеться не про „повне” подолання ідентифікацій попередніх, нижчих рівнів, а про їх специфічне перетворення, переструктурування та інтеграцію в новій цілісності життєвого досвіду. Виходячи з позиції концепції ролі інтерпретацій у розвитку особистості А. Славської [11], становлення особистості постає як знятий момент внутрішнього зв'язування, інтеграції проявів „Я”, результатом яких стає створення особистістю свого внутрішнього суб'єктивного світу як ціннісно-смислового конструкту світоглядного рівня.

Психологічні дослідження відчизняних вчених розкривають зв'язок складних форм духовності: духовності і громадянськості особистості (М.Й.Боришевський, В. П. Москалець, Л.А.Снігур), а також духовності і морально-вольового розвитку людини (І.Д.Бех).

Стало модним наводити висловлювання Гітлера, Даллеса, Бжезінського, Кіссінджера та інших про шляхи знищення духовності і розділення таруїнації країни. З іншого боку, і, в першу чергу, необхідно звертати увагу на надбання вітчизняних класиків, важливість і джерела сили духу нашої непереможної нації. Це твори К.Ушинського, А.Макаренка, В. Сухомлинського. Важливою є спадщина Б.Г.Ананьєва та К.К.Платонова, відповідно – про вікові особливості у юнацькій період життя та структуру особистості і

функціонування особистості в умовах військової діяльності (О.В.Барабанщиков та ін). Важливо, що «духовність характеризує шлях до самих себе, шлях, який людина проходить все життя» (С.Кримський)[5].

Доктор філософських наук С.Б.Кримський визначає: «духовність – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це той безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту зовнішнього життя, тобто залишитися собі тотожним»[5]. Особистість – це не тільки неповторність індивіда, але й індивідуальна неповторність нації. Кожна нація – історична особа, отже, – духовність розглядається як весь ціннісний досвід людства. Духовність – у служінні людям; це не тільки ідеї, а й життя у повноті буття людини, націленого духом. Духовність – не в самій ідеї, а в якостях людей, які гуманістичні ідеї втілюють.

При розгляді питань духовності, наголошує С.Кримський, тіло важливо розглядати як орган духу, а не як самість (там же). Фізичне розуміння життєвих якостей породжує псевдодуховність.

Монадна особистість не зводить всі проблеми до колективного способу вирішення і репрезентує свою націю, культуру і епоху, така особистість не протистоїть колективу, а доповнює її. Для військової людини, чия професія пов'язана з колективним способом життя, поняття збереження і втілення індивідуальності в колективі набуває особливого значення. Отож, особистісний розвиток можливий завдяки гармонії колегіальних рішень і ідеалу діяльності монадних особистостей (за терміном С.Кримського), за терміном Л.Гумільова, пасіонаріїв. Такі особистості створюють так звану умовну «групу духовного пошуку» майбутнього захисника.

Важливо всі соціальні процеси переводити через свій внутрішній світ. Ця «внутрішня соціальність» є необхідною, як писав Микола Бердяєв, «щоб не бути роздертим зовнішньою соціальністю» (там же).

Поняття внутрішньої соціальності виражається в розумінні боротьби Добра і Зла. «В наш час треба мати (усвідомлювати, – зауваження наше) в собі ту частинку зла, проти якої ти борешся»[5], а в супротивнику бачити ту частинку добра, за яке ти борешся. Ось тоді виникає конструктивний аспект боротьби, в якій висвітлюється

соціокультурний чинник, – наголошує Сергій Кримський.

В цій важкій боротьбі, перш за все духовній, важливим є розуміння логіки цілого, а також час, плин якого залежить від ціннісного, духовного наповнення, що є можливістю і завданням духовності.

Особистість не може бути засобом, об'єктом, а є суб'єктом.

Постать духовної особистості за С.Кримським є істота вертикальна, її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження» [5].

Це крокування людини сходінками самовдосконалення (І.Лествичник) тісно пов'язане з питаннями самовідомості військовослужбовця, його вихованням. В історії нашої держави при формуванні особистості з дореволюційних часів виділяють три види виховання – фізичне, моральне і розумове. До революції моральне було морально-релігійним, особливого значення воно набуває в професії захисника країни, де людина виконує свої обов'язки на межі життя і смерті. В результаті морально-релігійного виховання людина набувала певного рівня свідомості, що надавав їй можливості ефективно діяти як в мирних умовах, так і у воєнний час, розвивалась відповідно потребово-мотиваційна сфера особистості, морально-вольова саморегуляція.

Проблема вибору та оцінки, які спрощується мораллю у способі життя, де у поступ відбувається із зростанням совісті та безальтернативного сповідання добра.

Духовно-моральна основа виховання визначається служінням надособистісним цінностям, без яких втрачається сенс життя, знецінюється діяння подвижників і героїв, що здатні віддати життя, але не за штучні цінності. Мораль як особлива форма свідомості, дозволяє людині регулювати свої дії в суспільстві з допомогою певних правил, звичаїв і традицій [7;4]. «Якщо мораль, говорячи мовою воєнної людини, – є загальною моральною стратегією, то етикет надає тактичні рекомендації поведінки в тих чи інших умовах» (там же). Витоки військового етикету містяться у просторі військової естетики, яка пов'язана з проявом моралі саме у цій професійній сфері.

Характеризуючи складну системну будову свідомості й самосвідомості В. Столін [13] виділяє у структурі самосвідомості особистості когнітивну та емоційну складові.

Одним із нижчих рівнів морально-етичної організації свідомості особистості є егоцентризм, прагматизм, групоцентричний і просоціальний рівні смислової сфери суб'єкта (за Б. Братусем) [1].

Суб'єктивні засоби інтерпретації людської й соціальної реальності закладаються у сфері соціальної перцепції, при сприйнятті й розумінні інших людей, де і виникає необхідність самоствердження – захисту своїх намірів, позицій і планів.

При розвитку особистості значення має не тільки самосвідомість особистості, але й підсвідомість людини.

Якщо у кожного представника нації відмічають фундаментальні архетипи, наприклад, поле і храм, то постає воїна пов'язана архетипами коня і зброї і, у свою чергу, обернена до архетипів дівчини і криниці, дому, як об'єктів захисту.

Ключову роль в формуванні особистості захисника країни відіграє духовність в взаємодоповненні її релігійних і нерелігійних форм, наприклад, світської, культурної (наукової, філософської, етичної, естетичної тощо). У вітчизняній філософії та психології розроблено фундаментальні, оригінальні культурологічні парадигми, пов'язані з іменами Л. Виготського, М. Бахтіна, В. Біблера, В. Іванова, В. Роменця та інших. М. Бахтіним, М. Бубером, В. Біблером, Ф. Достоевським побудовані фундаментально-парадигмальні концепції, що освітлюють шлях становлення особистості, людини, культури й духовності. Сучасні психологи як основу духовно-перетворюючого спілкування визначають діалог (Т. Флоренська, Г. Ковальов). Процес особистісного становлення привідкривають традиції християнського подвижництва, в яких подвиг розуміється як терпіння, страждання, подолання пристрастей і сходження на новий щабель розвитку духу. В результаті молитви як духовного способу життя християнський подвижник наближається до рівня святості, де властивості самооцінки, рівня домагань, амбіційності, егоцентризму та інші особистісні прояви втрачають свої позиції і значення порівняльно з значенням досягнення надособистісної мети.

Звертаючись до класичного дослідження духовно-релігійного досвіду В. Джемса [2], є підстави вважати, що душевно-духовний розвиток в різних конфесіях є схожим [2]. Разом з тим, релігія як єднання в її «прикладному» значенні для вирішення проблем армії набуває цієї

значущості при орієнтації на єдиний взірць досконалості і спільні правила соціальних норм поведінки. Ключовим поняттям, таким чином, при такому підході до особистості стає поняття „позиція”, під яким розуміється „місце й система ставлення, яка із цим місцем пов'язана”[6]. Найважливішими детермінантами соціально-психологічної позиції вважаються статево-рольова належність, статус, характер соціального сприйняття й стосунків з іншими людьми. Метапозиція механізм в різних духовних практиках долає обмеження раціонально-логічного мислення, що особливо важливим є в складних ситуаціях ризиконебезпечних професій.

Існує можливість і зворотних змін особистості в її духовному розвитку, можливість прямування розвитку від егоцентризму до децентрації і навпаки, амбівалентна взаємодоповнюваність егоцентризму й децентрації, можливість їх процесуального взаємопереходу (Т. Пашукова)[6].

Тому, використовуючи методи соціально-філософського, історико-філософського аналізу, систематизації, історичного зіставлення, слід на конкретних прикладах переконати курсантів в тому, що ніколи ворогам нашої Батьківщини не вдавалося і не вдасться до кінця добитися реалізації своїх планів щодо поневолення нашої країни ні в духовній, ні в матеріальній сферах; і перемога у боротьбі (інформаційній війні), яка ведеться проти нашого народу і в даний час буде за нашим великим народом з його відродженою духовністю.

З позиції онтологічного підходу С. Рубінштейна, активність людини в критично-перетворюючих ситуаціях може виявлятися в двох модусах – активно-творчій діяльності та у споглядально-смиловому світоставленні [9], тому у процесі зростання духовності особливої ваги набуває споглядання, де завданням є не перетворення об'єкту, а його збереження. Тут також можна погодитись з Сергієм Кримським, що для особистісного благополуччя особливого значення набуває принцип благоговіння перед буттям, що сберігається у спогляданні, вадою нашого бажання є прагнення всякий штучний результат розглядати з приводу його покращення (Бертрана Рассела), застосовувати насилля, яке іноді веде до зла більшого, ніж те, на яке насилля було націлене.

Феномен віри є наскрізним для культури військовослужбовця, особливо в екзистенційному аспекті, який поперед планування, зважування і передбачення, поперед очевидні негативні для наслідки, обирає спосіб поведінки відповідно вірі. Добро діє без насилля, але постійним нагадуванням тій людині, яка скоїла зло і її відчуттям цього зла через опосередкованість певними предметами. Віра виступає фундаментом надії навіть в складних умовах життєвих поневірянь, а любов способом побачити Абсолютний центр в іншому, поза межами себе; при розвитку патріотизму – в природі, культурі народу своєї країни, в соборнім об'єднанні всіх «під спільним куполом віри». Узагальнюючи теоретичний аналіз літератури, можна дійти висновку: розвиток духовності лежить в основі особистісного становлення майбутнього офіцера, в основі розвитку потребово-мотиваційної та морально-вольової його складових, піднесення його

сили духу, що перемагав у війнах. Проблема сприяння становленню особистості як захисника нашої країни знаходиться зараз у кризовому стані, не тільки матеріальному, але й, духовному, по цілому ряду аспектів суспільного життя, що потребує особливої уваги. Найскладніший аспект розвитку духовності виявляє себе на перетині боротьби добра і зла, у виборах і оцінці, у внутрішньоособистісним і соціальним просторах. Духовність особистості військовослужбовця може розвиватися як завдяки релігії, так і завдяки витворам мистецтва і культури; через ідеї, що містяться у поняттях та переконаннях особистості, на основі яких відбувається формування особистісних якостей, що втілюють ідеї. Саме в удосконаленні методики сприяння особистісному становленню майбутніх офіцерів у формуванні якостей на основі гуманістичних ідей міститься подальший науковий пошук.

Література

1. Братусь Б. С. Аномалии личности/ Б.С.Братусь – М.:Мысль, 1988. – 301 с.
2. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. (Репринтное издание)/ В.Джемс. – СПб: Андреев и сыновья, 1993. – 418 с.
3. Дьяконов Г. В. Психология духовности і діалог // Діалог. Збірник наукових праць. Психологія і педагогіка. За ред. С. Д. Максименка. – Київ-Кіровоград: РВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 2. – С. 173 – 186.
4. Колісник О. П. Ідентифікація та ідентичність як психічні механізми саморозвитку особистості / Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України/ За ред. Максименка С. Д. – Київ, 2001 – Т.3. Ч. 2. – С. 152 — 158.
5. Кримський С. Принципи духовності 20-го століття// День/ Сергій Кримський. – № 210. –15 листопада 2002 р.
6. Пашукова Т.И. Егоцентризм: феноменология, закономірності формування і корекції. – Кіровоград:Центрально-Українське видавництво, 2001.- 338 с.
- 7.Подоляк Я.В. Офицеру об этикете/ Я.В.Подоляк. – М.: Военное издательство, 1991. – 127 с.
8. Роменец В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании/ Роменец В. А. – К.: Здоровье, 1989. – 192 с.
9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Отв. ред. Е. В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
10. Сингх С.К. Молитва: ее сущность и метод/ Сант Кирпал Сингх. – Русский университет, 1999. – 128 с.
11. Славская А. Н. Соотношение эгоцентризма и альтруизма личности: интерпретации // Психологический журнал, 1999. – № 6. – С.13 – 23.
- 12.Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості / Л.А. Снігур. – Одеса: СВД Черкасов, 2004. – 332 с.
13. Столин В. В. Самосознание личности/В.В.Столин. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1983. – 284 с.
- 14.Троц А. С. Динаміка самовдосконалення майбутнього офіцера у вищому військовому навчальному закладі: Дис. ... канд. психол. наук 19.00.07 – пед. та вікова психологія / Анатолій Степанович Троц. – Одеса, 2003. – 185 с.
15. Тейяр де Шарден П. Феномен человека/ П. Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 239 с.
16. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии/ Т. А. Флоренская. – М.: Институт психологии АН СССР, 1991. – 244 с.
17. Франк С. Л. Реальность и человек/С.Л.Франк. – М.: Республика, 1997. – 479 с.
18. Эриксон Э. Г. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. – М.: Издательская группа „Прогресс”, 1996. – 344 с.